

Лариса Руденко, Андрій Литвин

ОБРАЗОТВОРЧА СПАДЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА*

*«Він був сином мужика – і став володарем у царстві духа.
Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури».*

І. Я. Франко

Тарас Григорович Шевченко – великий поет і видатний художник, що з найбільшою повнотою відобразив у своїй творчості духовне багатство рідного народу, його волелюбство й силу, красу та мудрість, думи і прагнення. Кріпацький син, що могутністю свого генія і надлюдськими зусиллями піднявся до вершин світової культури, Тарас Шевченко викликав захоплення і щирю любов у своїх сучасників і сьогодні дивує нас широтою поглядів і потужним впливом на розвиток багатьох царин української культури, а головне – становлення національної самоідентичності. Творча спадщина Шевченка – яскрава сторінка українського мистецтва. Вільнолюбні тенденції, що почали виявлятися в літературі й живописі України кінця XVIII – початку XIX ст., постали в його доробку як сформований напрям, естетична програма. Це було зумовлено тим, що Шевченко глибоко знав народне життя, умів знаходити в ньому суттєве й

* Див. презентацію «Т.Г.Шевченко-художник».

характерне, а також мав рідкісний дар найвлучнішими, найдосконалішими засобами втілити це в художніх образах. Властиве йому чуття подиху часу, за якоюсь незбагненою закономірністю, набуло сенсу вічності, розрослося до загальнолюдського прагнення перемоги Добра. Тонке розуміння своєї доби поєднувалося в нього зі знанням історії – світової й української. Розвинена інтуїція, бачення зв'язку старовини і новітнього давала йому можливість наповнити новим змістом іпостась людини, піднести й прославити її як вічну духовну сутність [5]. У більшості Шевченкових творів простежується також синтез ґрунтовних знань з народно-побутової, біблійно-християнської та світської тематики. Цьому сприяло проникливе вивчення Біблії, світової літератури, історії мистецтва, дослідження звичаїв і культури українського народу. Палка любов до рідної землі, співчуття стражданням поневолених людей, біль за безправних спонукали до створення глибоко гуманістичних творів.

Заявивши про себе в різноманітних галузях людської діяльності Тарас Шевченко увійшов у Історію як неординарна особистість, могутня постать, національний пророк. Він відомий як видатний мислитель, класик живопису, просвітитель, активний громадський діяч. Безперечно, головне обдарування, яким наділив Т. Г. Шевченка Господь, це неперевершене володіння українською словесністю, вміння творити поетичне слово. Однак такі авторитетні вчені, як П. Куліш та М. Максимович, залишили нам свідчення про Т. Шевченка як видатного співака. Один з дослідників його творчості, Д. Антонович, зазначав: «Куліш був тої думки, що ніхто на Україні не вмів так співати українських народних пісень, як Шевченко, а Максимович, не вагаючись, твердив, що Шевченко, як виконавець народних пісень, стояв вище, ніж Шевченко-маляр і Шевченко-поет» [1, с. 17]. Тарас Шевченко прожив недовге життя, але залишив велику культурну спадщину, яка мала й має помітний вплив на формування світогляду українського народу.

Поет від Бога, творчість якого увібрала в себе дух, характер і прагнення народу, Шевченко залишив українцям безсмертного «Кобзаря». Проте, цього для мистецького самовираження йому було замало. Як художник світового рівня він

прагнув реалізувати себе й у високому мистецтві художньої гармонії. Та гостро відчуючи страждання народу, Шевченко-поет значною мірою свідомо приніс в жертву себе як художника, продовживши давню традицію кобзарів, носіїв національного духу, творчість яких була глибоко вкорінена в національну культуру. Тарас Шевченко став Поводирем, який вивів український народ з мороку.

Для Шевченка-художника характерний широкий діапазон творчого вираження: портрети, жанрові композиції, краєвиди, малюнки на біблійні, історичні, літературні сюжети, книжкові ілюстрації та чимало іншого, що залишилось у вигляді чисельних начерків, ескізів і замальовок. Значну частину творчого доробку майстра складають офорти. І хоча велич Шевченка-поета надовго затьмарила його славу як художника, для того, щоби краще збагнути феномен його постаті, слід розглядати поетичну й малярську спадщину митця в поєднанні й зіставленні, враховуючи своєрідність творення й сприймання словесних і візуальних образів.

Вивчення художньо-мистецької творчості Т. Г. Шевченка є нескінченним, як нескінченною є спроба осягнення його таланту. Природний геній, аналітичний розум, глибока інтуїція, тонке відчуття навколишнього світу дали можливість Т. Шевченкові відчувати дух романтичної епохи і створити образи, де слово трансформується у живопис і навпаки – візуальні картини продовжують і доповнюють слово. Т. Шевченко – творець українського графічного портрета, національного краєвиду, митець, який увів нові соціальні теми в українське образотворче мистецтво. Його художня творчість справедливо розглядається і вивчається як новаторство в українському мистецтві. Шевченко – один із перших художників, які проклали новий реалістичний напрям, основоположник критичного реалізму в українському мистецтві, зачинатель і видатний майстер офорту. Він чудово володів всіма відомими тоді засобами графічного зображення [2]. Шевченко вдавався до притчі, образотворчої метафори, іносказання. Актуальні життєві проблеми, фольклорні мотиви, історичні події осмислювалися ним із позицій мистця демократичних переконань.

Без будь-якого сумніву Тарас Шевченко увібрав у себе усю красу українського слова та природи. На формування його творчої особистості значною мірою вплинули національний фольклор, історична минувшина та реалії кріпосницької дійсності [6, с. 4]. Оцінюючи значення Шевченка як живописця, його сучасник і друг художник Л. Жемчужников відзначав: «І на цьому шляху він був одним з перших, хто звернувся до рідного... Тоді як інші ловили «красу» із спокійним духом, писали мирний куточок, весілля, ярмарок, його дух хвилювався, страждав і виливався гіркими сльозами, які потім оберталися на неспокійне обурення...».

Творчі здібності юного Тараса, його природна обдарованість, ранима душа потребувала виплеску емоцій, закарбування побачених яскравих ситуацій, природних явищ, краєвидів. Саме малярські роботи Тараса Шевченка привернули увагу суспільства до його звільнення від кріпацтва. Гострий біль за поневолену кріпацьку Україну породжує поетичні твори, в яких Шевченко сповідує «добро найкраще в світі» – волю й правду... Глибока рана кровоточила протягом усього недовгого життя Т. Шевченка. Щоб стати великою особистістю, людиною, яка увібрала генетичний код вільнолюбного, працелюбного і рясно обдарованого талантами українського народу, потрібно сягнути вершин морально-етичних норм, вчинків, сповнених гуманності та вселенської любові. Свій тернистий життєвий шлях Т. Шевченко пройшов через жорна випробувань, моральних та фізичних страждань [3].

З архівних документів і особистих висловлювань Шевченка відомо, як старанно він навчався – спочатку в класах при Товаристві заохочування художників, а згодом і в Академії мистецтв. На становлення його професійної майстерності помітний вплив справив тонкий майстер пензля – Карл Брюллов (1799 – 1852) [5]. Творча праця під керівництвом відомого майстра дала плідні результати. Поступово викристалізувався надзвичайно вишуканий своєрідний творчий стиль художника. А знання української історії, персоніфікація академічних зразків, помножені на природний талант, надали творчому стилю художника вишуканості та своєрідності [3].

Для допитливого Шевченка спілкування з Брюлловим у години відпочинку було не менш корисним, аніж навчання майстерності в класах Академії. Шевченко був дуже працьовитим і до того ж закоханим у мистецтво. Він невтомно вдосконалював майстерність живописця й графіка, безупинно малював, наламував руку, шукаючи типове, суголосьне своїм настроям. Академічна школа дала змогу талановитому митцеві майстерно оволодіти анатомією, високою культурою малюнка та різноманітними техніками живопису. Формування мистецького світогляду майбутнього художника та скрупульозне пізнання секретів витонченого малярства проходило в залах Ермітажу.

Разом з іншими митцями першої половини й середини XIX ст. він спрямував українське образотворче мистецтво на шлях ідеалів людинолюбства. Його ранні твори позначені рисами романтизму, а в доробку періоду заслання помітніший вплив реалізму. Жанрова структура малярських і графічних робіт також є свідченням його високої духовності.

Вагомими є досягнення Шевченка в малярському і графічному портреті. Він виконав близько 150 творів портретного жанру, половину з яких створив до заслання. У них відчувається романтична піднесеність людини, що наприкінці XVIII і в першій половині XIX ст. переважала у творчості багатьох європейських митців. «Автобіографія» і повість «Художник» вказують на інтерес Шевченка до проблем портрета. У низці портретів простежується його прагнення підкреслити гармонійну сутність людини, її моральну, інтелектуальну й фізичну досконалість. Мистець бачить у людині лише прекрасне й високе, а насамперед – духовну красу. Концепція людини ґрунтується у Шевченка на етичних передумовах: чесності, відданості добру, особистій значущості, моральній чистоті. Портрети, створені художником, визначаються глибоким психологізмом.

Особливе місце у творчості мистця посідають автопортрети, в яких він відобразив себе в різні пори життя, в різних настроях і переживаннях, але завжди з глибоким самоаналізом. В автопортретах Шевченка усіх періодів – від юнака (1840) до вистражданого, але незламного чоловіка (1861) – криється природне прагнення осягнути феномен людини через внутрішнє «вдивляння», самооцінку.

Кожний автопортрет – то окремий життєвий досвід, світовідчуття, пошук мистцем самого себе у цьому світі, власне, вивчення самого себе.

Іншими жанрами образотворчого мистецтва, в яких доробок Шевченка був досить вагомим, є історична композиція та ілюстрація до творів світової класики. Літературними сюжетами, історичними джерелами навіяні багато рисунків, шкідців, зокрема «Арешт Пугачова», «Умираючий гладіатор», «Діоген». Впадає в око власне образотворче прочитання мистцем літературних сюжетів. Шевченко ілюстрував поему О. Пушкіна «Полтава», повість М. Гоголя «Тарас Бульба», трагедію В. Шекспіра «Король Лір», роман Д. Дефо «Робінзон Крузо». У Шевченкових малюнках, акварелях, сепіях настільки виявлено своєрідне, властиве лише йому, трактування давніх подій, що їх можна вважати оригінальними творами на літературні теми [5].

Майже половину художнього доробку Шевченка складають пейзажі, в яких художник не тільки розвинув жанр національного краєвиду, але й зробив значні кроки для розвитку плернерного живопису. Творчість Шевченка-пейзажиста дослідники відзначають як неповторне явище в процесі історичного та культурного розвитку українського та російського живопису. Звернення до пейзажу не було випадковим. Тонке відчуття краси і розуміння природи спостерігається в поетичних творах Шевченка. Елементи пейзажу є складовою фігуративно-сюжетних композицій художника.

Талант пейзажиста розвинувся під час праці в Археографічній комісії при Київському університеті. За її дорученням Тарас Григорович подорожує по Чернігівській, Київській, Полтавській губерніях, відвідує Поділля та Волинь, де замальовує архітектурні, історичні пам'ятки України, а також краєвиди. Одержавши від комісії завдання, яке вимагало лише вправності рисунка й окомірної точності масштабу, – змалювати й описати старі споруди, кургани та урочища України, він поставив собі за мету створити високомистецькі пейзажі. Майже в кожному малюнку присутнє милування природою, є своя експресія, а не лише фіксація баченого. У цих творах Шевченко частково реалізував одне із завдань, яке повсякчас ставив перед собою, – відобразити красу української

природи. Він створює, переважно, невеликі за розміром акварелі, сепії, рисунки олівцем, виконані на окремих аркушах і в альбомах. Дуже часто у краєвидах бачимо село: «Селянське подвір'я», «Хата біля річки». Для малюнків такого плану характерний контраст між убогими домівками і чарівною красою природи. Такий контраст зустрічається і в поетичних творах.

Т. Шевченко рідко малював «чисті» пейзажі. Здебільшого він їх оживляє постатями людей. Малюнок «Хата над водою» (1845) привертає увагу вмінням художника засобами лінійної побудови досягти дивовижних ефектів у передачі простору. Акварель «У Решетилівці» (1845) – чудовий літній день українського села з його мальовничою природою. На першому плані – традиційний жанровий мотив: зайняті щоденними клопотами селяни контрастують із зображеними на другому плані селянською хатою та клунею, панським будинком, Успенською церквою та дзеркальним відблиском спокійної поверхні ставка. Художнього ефекту митець досягає, нюансуючи два кольори: коричневий і голубий. Часто в краєвидах палітра дуже стримана, монохромна, але художникові вдається досягнути виняткового ефекту [6, с. 17-19].

На новий щабель розвитку підніс Шевченко побутовий жанр в українському мистецтві, зображаючи сцени з життя і побуту простого українського народу, його історичного минулого. Він не протиставляв своїх побутових композицій усталеним і улюбленим народом темам, а лише додав їм більшої життєвості. Його творам притаманна описовість – традиційна риса українського мистецтва.

Міміка й жести в Шевченкових композиціях на побутові теми відіграють важливу етичну роль, в них часто виражаються не лише характери та настрої персонажів, а й ідея твору. Побутова сцена має в художника як прямий, так і символічний або алегоричний зміст. Акварель «Циганка-ворожка» (1841) належить до числа побутових творів Шевченка. Сюжети із сучасного життя розробляє Шевченко в картинах 1840-х років – «Катерина» (1842), «Селянська родина» (1843), «На пасіці» (1843), а також у багатьох сепіях. На відміну від «Циганки-ворожки», де побутова подія трактується романтично, у названих творах простежується критична позиція автора, хоча своїми формально

виражальними засобами (розвитком дії, просторовим рішенням, колоритом, предметно-пейзажним оточенням) вони теж належать до романтичного напрямку в малярстві. У картині «Катерина», створеній за мотивами однойменної поеми, Шевченко одним із перших в українському мистецтві висловив протест проти безправного становища жінки [5].

Особливу славу Шевченко здобув своїми графічними творами, виконаними в різних техніках. Під час подорожі Україною він задумав серію «Живописна Україна» – альбом офортів. Митець хотів увічнити рідний край, показати світові його красу, незвичайну історію, оригінальні звичаї. Для цього він звертається не до живопису, а до графіки, зокрема до гравюри, яку вважав одним із найбільш доступних для народу видів у мистецтві. В обґрунтуванні задуманої серії естампів Шевченко писав петербурзькому Товариству заохочування художників про три визначені ним жанрово-тематичні лінії: краєвиди, народний побут та історичні події. У 1844 р. вийшло лише шість аркушів: «Судня рада», «Старости», «Видубицький монастир» та ін. Серія починається офортом «У Києві». Художник зосередив увагу на старій розлогій вербі, що схилилася над водою. У цих роботах Шевченко показав свою художню майстерність, яка виявилась в умінні легко оперувати світлотінню, досягати прозорості тонів. Та на цьому видання припинилося і реалізувати задум митцеві не вдалося – ні матеріальної допомоги, ні допомоги в написанні необхідних історичних супроводів від українських учених не було отримано. Д. Антонович із цього приводу написав: «Яка шкода, що підтримав Шевченка у виданні «Живописной України» тільки польський часопис і польський письменник, а свої, на яких так надіявся Шевченко, відповіли або холодною, або, як Куліш, одверто ворожим виступом і тим убили все видання...» [1, с. 149].

У березні 1845 р. Тарас Шевченко закінчив Академію, отримав офіційне звання вільного (некласного) художника й одразу поїхав на Україну, де мав намір зайнятися викладацькою роботою. Восени 1846 р. він подав заяву на заміщення посади вчителя малювання в Київському університеті. Крім нього, було ще три претенденти, один з них – академік, та перевагу дали Тарасові Григоровичу. У

лютому 1847 р. міністерство розпорядилося зарахувати його «в виде опыта на один год». Та не довелося Шевченкові попрацювати в університеті: 5 квітня 1847 р. його заарештували...

Майстерність у змалюванні побуту особливо розкрилася у творчості Шевченка періоду заслання. Незважаючи на царську заборону писати та малювати, Шевченко створив багато малюнків сепією й олівцем на теми із життя та побуту казахського народу. Персонажів він обирав з-поміж простого люду, малював їх зі щирою симпатією. Тараса Шевченка приваблювали етнографічні сцени, наприклад, перемелювання або товчення зерна, гра на народних інструментах, приготування їжі, різні форми відпочинку киргизів. Найвідоміші малюнки – «Казахські діти-байгуші», «Державний кулак», «Казашка Катя». В усіх сюжетах сконцентрована гуманістична ідея, батьківське ставлення до бідних дітей, котрі уміють бути щасливими від найпростіших забавок. Мовби підкреслюючи власну душевну спорідненість із цими дітьми, мистець малює серед них і свою постать. Соціальні мотиви особливо відчутні в зображенні жебракування байгушів, що простягають рученята, казанки й торбинки за подаянням. Цікава також серія малюнків під назвою «Притча про блудного сина». В одному малюнку із цієї серії – «Кара шпіцрутенами» – художник сміливо показав те, що до нього не наважувався зробити жоден живописець, – знущання з людини в царській армії, ганебне приниження людської гідності.

Концепція епічного пейзажу, вироблена під час роботи в Археографічній комісії, була продовжена й розвинена в експедиціях на Арал і в гори Каратау. Неосяжні простори цієї землі підказали засіб підкреслено панорамної композиції. Прямуючи до Аральського моря, мандруючи пустелею, перебуваючи в горах, Шевченко прагнув передати безкраю широчінь Казахстану; його акварелі стають розгорнутими, спрямованими на створення цільного і всеохоплюючого враження від обширів краю.

Жанрова розмаїтість і диференціація творів – один із найбільших внесків Шевченка в українське образотворче мистецтво. Можна лише уявити, яким був би доробок Шевченка-художника, якби він прожив довге життя і мав нормальні

умови для роботи. Але й те, що зробив мистець за свій короткий вік, заслуговує на пильну увагу, новий підхід, нову думку, новий аналіз. Усі жанри, в яких працював Шевченко і які він дивовижно збагатив своїми творами, зігріті теплом стилю романтизму. Літературна творчість Шевченка значно гостріша, критичніша, ніж малярська. Гуманність нашого генія виявляється і в його поезії, і в повістях, але вона іншого емоційного плану, ніж у живописі. Шевченкознавці із сумом відзначають, що спадщина Шевченка – професійного мистця, який здобув освіту в престижній академії, досліджена, осмислена і піднесена значно менше, ніж його поетичний доробок [5]. На це, безперечно, були певні причини... Однак дослідниця З. Тархан-Бережа підкреслює, що поетичних творів Шевченка до нас дійшло понад 240, а мистецьких – олійних картин, акварелей, сепій, офортів, малюнків – майже 1200. Вже ця кількість свідчить про його глибоку закоханість у малярство. Не випадково ці твори виставлялися на академічних виставках, а за видатні успіхи у гравюрі Т. Г. Шевченкові було присвоєно звання академіка.

Шевченкова творчість, як словесна, так і малярська, вражає кожне нове покоління і змістом, і формою. Вчитуючись і вдивляючись у його твори, знову й знову знаходимо там неосяжні духовні глибини. Доробок Шевченка – невичерпне досягнення української культури, при цьому важливим є його вплив не лише на літературу, а й на образотворче мистецтво. У світовій культурі не багато постатей, творчість яких була б настільки органічна національній культурі, що стала не лише невід'ємною складовою, а й визначила напрями її розвитку на цілі століття. Ще за життя він був для багатьох представників демократичної інтелігенції прикладом самовідданого служіння народові. Коли мова заходить про Тараса Шевченка та його вплив на українську культуру, то жодне порівняння не здається перебільшенням: «батько нації», «національний геній», «творець нової нації»... Власне, саме Шевченко сформував український національний світ, органічно трансформував народну творчість у високу культуру, що силою його генія стала рівноправним учасником загальноєвропейського культурного діалогу. Тарас Шевченко настільки височів над своєю добою, що саме його постать стала чи не

визначальним формотворчим елементом модерної української нації, яка почала об'єднуватися в новітній історії довкола його імені та його ідей [6, с. 3].

Життєвий шлях, поетичну й малярську творчість Кобзаря прагнули оцінити ще сучасники (П. Куліш, О. Бодяньський, М. Максимович та ін.), а також представники української інтелігенції другої половини XIX – 30-х років XX ст. (І. Франко, В. Антонович, М. Сумцов, Д. Ніколишин, В. Щурат, М. Грушевський, С. Балей, С. Єфремов, М. Драгоманов, Є. Кузьмин, М. Новицький, О. Новицький, С. Смаль-Стоцький, В. Дорошенко, Ф. Щербаківський, Ф. Колесса та ін.). Значну увагу літературній і художній творчості Т. Шевченка приділили в дослідженнях другої половини XX ст. учені України й діаспори (В. Касіян, П. Говдя, М. Рильський, О. Гончар, Л. Булаховський, Т. Осьмачка, С. Ващенко, М. Глобенко, Є. Пеленський, П. Зайцев, М. Ткаченко, Є. Кирилюк, Я. Затенацький, Г. Паламарчук, С. Гординський, Б. Стебельський, Д. Горняткевич, Б. Кравців та ін.).

Складний процес вивчення, пізнання та осмислення малярства Т. Шевченка на тлі сучасних гуманітарних викликів триває. Актуальним видається продовження міждисциплінарних досліджень у галузі шевченкознавства, які ґрунтувалися б на здобутках історії, культурології, мистецтвознавства, біографістики, філософії тощо. Образ Т. Г. Шевченка, який формується в науковому дискурсі, має бути багатограним, різноплановим, звільненим від стереотипів і «нудної канонізації». За влучним висловом І. Дзюби, він має бути альтернативою як «бездумному возвеличуванню, безтямному забалакуванню, так і самовдоволеній алергії на нього». Не менш складним і відповідальним є завдання ретрансляції цього образу в колективну свідомість, де він мусив би зайняти неформальне, достойне місце [6, с. 4].

Найважливішими рисами обдарування Шевченка-художника слід назвати, передусім, прагнення створити правдиву сторінку історії, вміння передати свої почуття і жагу до справедливості іншим. Його світосприйняття відрізнялося принциповим антропоцентризмом, якому властиве осягнення світу природи, історії й культури крізь призму переживань, бажань, потреб і прагнень людської душі. Образ України, відтворений Т. Шевченком, становить на емоційному й

почуттєвому рівні підгрунтя, котре зумовило в подальшому спрямування інтелектуальних зусиль нації на розроблення філософії української ідеї, заклало її етико-естетичну та ментальну основу.

1. Антонович Д. В. Шевченко – маляр / Д. В. Антонович ; [вступ. сл. С. А. Гальченка; післямова Т. І. Андрущенко]. — К. : Україна, 2004. — 271 с. : ілюстр.

2. Видання Т. Г. Шевченка – художника [Електронний ресурс] // Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України. — Режим доступу : <http://www.dnpb.gov.ua/id/1693/?PHPSESSID=8878ea7b18c764c517154fe3daa18591>.

3. Єфремова В. Художня нива Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Валентина Єфремова. — Режим доступу : <http://familytimes.com.ua/nyva-shevchenka.html>.

4. Шевченко Т. Г. Мистецька спадщина [Образотворчий матеріал] : [в 4 т.] / Тарас Шевченко ; Ін-т мистецтвознав., фольклору та етнографії; Держ. музей Т. Г. Шевченка; [відп. ред. В. І. Касіян]. — К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961-1963. — Т. 1-4.

5. Степовик Д. В. Унікальний внесок Тараса Шевченка в образотворче мистецтво (до 150-річчя упокоєння поета і мистця) [Електронний ресурс] / Д. В. Степовик // Київська православна богословська академія. — Режим доступу : <http://www.kda.org.ua/statti/1145-unikalnyi-vnesok-tarasa-shevchenka-v-obrazotvorche-mystetstvo.html>.

6. Шевченко – художник. Бібліографічний покажчик (1839 – 2012) : у 2 т. / упоряд. : Н. І. Орлова, Л. І. Буряк, Б. А. Короленко. — Т. 1. — К. : ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. — 434 с.

Шевченко Т. Ханга-Баба, 1851-1857